

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3^{ΗΣ} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1983

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΕΝΕΛΑΟΥ ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΥ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ.— 'Ο Διγενής 'Ακρίτης τοῦ 'Εσχοριάλ (φιλολογική, ιστορική και ἀρχαιολογική προσέγγιση). 'Ανεκoinώθη ὑπὸ τοῦ καθηγ. **Στυλ. 'Αλεξίου***, ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν.

'Ο «Διγενής 'Ακρίτης» τοῦ χειρογράφου τοῦ 'Εσχοριάλ ἐξεδόθη γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν 'Ολλανδὸ φιλόλογο Hesseling στὰ 1911 καὶ γιὰ δεύτερη φορὰ ἀπὸ τὸν 'Ελληνα ἐρασιτέχνη Καλονάρο στὰ 1941. 'Ο Καλονάρος ἀνέπτυξε μάλιστα τὶς ἀπόψεις του μὲ ἀνακοίνωση στὴν 'Ακαδημία 'Αθηνῶν¹. Οἱ δύο ἐρευνηταὶ ἐξετίμησαν χαμηλὰ τὸ κείμενο ποῦ ἐξέδωσαν καὶ ἐθεώρησαν ὅτι ἔναντι αὐτοῦ ὑπερέχουν οἱ ἄλλες συντάξεις τοῦ ἔργου, δηλαδὴ τὰ κείμενα Γκροταφεράτας, Τραπεζοῦντος καὶ 'Ανδρου -'Αθηνῶν. Σήμερα, ἔπειτα ἀπὸ τόσα χρόνια καὶ ἀφοῦ στὸ μεταξὺ ἐκυκλοφόρησε μίᾳ ἀκόμη ἔκδοση ἀπὸ τὸν Erich Trapp², καθὼς καὶ οἱ σχετικὲς σημαντικὲς ἐργασίες τοῦ ἀλησμόνητου Λίνου Πολίτη³ καὶ τῆς 'Ιωάννας Καραγιάννη⁴, δικαιοῦμεθα, νομίζω, νὰ διερωτηθοῦμε ἂν οἱ πρῶτοι ἐκδότες ἦσαν παρεσκευασμένοι γιὰ τὸ δύσκολο ἔργο ποῦ ἀνέλαβαν καὶ ἂν τὰ συμπεράσματα

* STYL. ALEXIOU, **Digénis Akritis, version de l'Escorial.**

1. Hesseling, *Λαογραφία* 3, 1911-12, σ. 540 κ. ἐ. Π. Καλονάρος, Βασίλειος Διγενής 'Ακρίτης, 'Αθήναι, 1941. 'Ανακοίνωση τοῦ ἴδιου στὰ Πρακτικὰ τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν 18, 1943, σ. 33 κ. ἐ.

2. Digenes Akrites, *Synoptische Ausgabe*, Wien, 1971.

3. *Acc. Naz. Lincei*, 367, 1970, Quad. 139, σ. 551 κ. ἐ., *Scriptorium* 27, 1973, σ. 327 κ. ἐ.

4. 'Ο Διγενής 'Ακρίτας τοῦ 'Εσχοριάλ, 'Ιωάννινα, 1976.

των περι τῆς μὴ ἐγκυρότητος τοῦ κειμένου τοῦ Ἑσχοριάλ ἀντέχουν σὲ αὐστηρότερο ἔλεγχο.

Ὁ Hesseling καὶ ὁ Καλονάρος ἐβρῖσκαν παντοῦ ὀργανικὲς φθορὰς καὶ ἀσυναρτησιές στὸ κείμενο. Τὰ ὀνόματα καὶ τὰ τοπωνύμια ποὺ μνημονεύονται σ' αὐτὸ τὰ ἐθεωροῦσαν ἐντελῶς παρεφθαρμένα, «estropiés de la pire façon», γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ πρῶτος⁵. Εἶναι ὅμως πράγματι ἔτσι ἢ μήπως ἀπλῶς οἱ ἐκδότες δὲν καταλάβαιναν τὸ ἔργο ποὺ ἐξέδιδαν; Πιστεύω ὅτι συμβαίνει τὸ δεύτερο, καὶ αὐτὸ προσπάθησα νὰ δείξω στὸ βιβλίο μου «Ἀκριτικά, τὸ πρόβλημα τῆς ἐγκυρότητας τοῦ κειμένου Ε» (Ἡράκλειο, 1979). Νεώτερες ἔρευνές μου ἐνίσχυσαν μὲ νέα ἐπιχειρήματα τὴν ἀποψη αὐτή, τὴν ὁποία θὰ ἐκθέσω ἐδῶ ὅσο τὸ δυνατόν συνοπτικότερα.

Ὁ ἵππος τοῦ Σαρακηνοῦ ἐμίρη, τοῦ μελλοντικοῦ πατέρα τοῦ Διγενῆ, περιγράφεται στὸν «Ἀκριτῆ» τοῦ Ἑσχοριάλ (15) ὡς προστατευόμενος ἀπὸ τὸν ἥλιο μὲ ἓνα *πρασινορόδιον ἀετόν* ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴ σέλα. «Absurde» σημειώνει γιὰ τὸ χωρίο ὁ Hesseling⁶. (Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ κάθεται μονίμως ἓνας ἀετὸς στὴν καπούλα τοῦ ἀλόγου γιὰ νὰ τὸ σκιαῖζει μὲ τὰ φτερά του;) Κι ὅμως σ' αὐτὴ τὴ φαινομενικὰ παράλογη εἰκόνα τοῦ πράσινου ἀετοῦ, ἔχομε ἓνα ἐντελῶς αὐθεντικὸ βυζαντινὸ στοιχεῖο. Ἀπὸ τὴν «Ἐκθεσιν περὶ τῆς βασιλείου τάξεως» τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου προκύπτει ὅτι ἀετὸς ὀνομαζόταν ἓνα εἶδος ὑφάσματος (ἀσφαλῶς διακοσμημένου μὲ ἀετοῦς) καὶ ὅτι μάλιστα ὑπῆρχαν *πρασινορόδιοι ἀετοί*. Οἱ τοὺς *πρασινορόδιους ἀετοῦς* φοροῦντες γράφει ὁ Πορφυρογέννητος (De Cer. 578, 3). Εἶναι ἐπομένως βέβαιον ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ κείμενο τοῦ Ἑσχοριάλ ἔσωσε τὴν ὀρθὴ γραφή. Τὰ ἀντίστοιχα χωρία τῆς Γεροταφεράτας (I 161 κ.έ. καὶ IV 347) τὴν ἐξαφανίζουν. Ἡ Ἄνδρος (343) παρερμηνεύει.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὰ τοπωνύμια. Οἱ φαινομενικὰ ἀκατάληπτες λέξεις *Πα(γ)δὰ* καὶ *Παστρά* (232 - 233, πβ. 568) ἔδωσαν ἀφορμὴ στὸν Hesseling νὰ κάμει πνεῦμα καὶ νὰ γράψει ὅτι στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ χωρία αὐτὰ τὸ κείμενο τοῦ Ἑσχοριάλ θυμίζει «φωνογράφο ποὺ δὲν προχωρεῖ». Ἀγνοοῦσε ὅτι καὶ ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ὀνομάζει τὴ Βαγδάτη *Βαγδά* (De Boor 497, 12). Ἀγνοοῦσε ἀκόμη ὅτι ὁ Θεοφάνης μνημονεύει τὴ συριακὴ πόλη *Βόστρα* (336, 30). Πρόκειται γιὰ τὴ σημερινὴ *Bosra*, στὴν ὁποία σώζεται ἀξιόλογο ἀραβικὸ κάστρο⁷. Τὸ

5. Ἐ. ἄ., σ. 540.

6. Αὐτ.

7. W. Müller-Wiener, *Burgen der Kreuzritter*, München, σ. 69 - 70, πίν. 92. Πβ. Enc. of Islam I, 1960, σ. 1275 κ.έ. λ. *Bosra*.

κείμενο τοῦ Ἐσχοριὰλ ποὺ μνημονεύει τὸ κάστρον τοῦ Παστρᾶ εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐντελῶς ἀξιόπιστο.

Τὸ Σαμουσάτο (1320), δηλαδὴ τὰ Σαμόσατα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πησιάζει στὸν ἀραβικὸ τύπο *Samusat*, ποὺ συναντοῦμε στοὺς πίνακες τοπωνυμίων τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τοῦ Βυζαντίου, τοὺς ὁποίους κατήρτισε ὁ Honigman⁸. Ὁ ἐνικὸς Σαμόσατον ἀπαντᾷ ἐπίσης στὸν Θεοφάνη (371, 27 ὑπόμν.).

Τὰ Μακὲ καὶ Μάγγε τοῦ κειμένου μας (537, 288) ἀποτελοῦν ἐξ ἴσου ἔγκυρους τύπους γιὰ τὴ Μέκκα, ὅπως δείχνουν οἱ ἀνάλογοι τύποι Μάκχα καὶ Μάκκα τοῦ Θεοφάνη (428, 17 καὶ ὑπόμν.), Μέκκε τοῦ Νικήτα Χωνιάτη (PG 140 στ. 121) καὶ Μεκκὲ τοῦ Χρονικοῦ τῶν Τούρκων Σουλτάνων⁹. Ἡ πολυτυπία καὶ ἡ ἀστάθεια τοῦ τόνου τῶν τοπωνυμίων ὀφείλεται στὸν ρευστὸ φωνηεντισμὸ τῆς ἀραβικῆς ἐκφορᾶς.

Τὸ κάστρον τοῦ Ραχὲ (527, 531) ἀντιστοιχεῖ μὲ μεγάλη ἀκρίβεια πρὸς τὴ γνωστὴ πόλη Raqqah τῆς Συρίας, στὴν ὁποία σώζεται πράγματι ἀραβικὸ κάστρο τοῦ Η' αἰ. ποὺ θεωρεῖται ὡς ἀξιόλογο δεῖγμα ἀραβικῆς ἀρχιτεκτονικῆς¹⁰. Τὸ κάστρο αὐτὸ ἀνήκει στὴν ἐποχὴ τοῦ μεγάλου χαλίφη Harun ar Rashid, τοῦ Ἀαρῶν τῶν Βυζαντινῶν, ποὺ εἶχε στὴν πόλη αὐτὴ γιὰ ἓνα διάστημα τὴν ἔδρα του¹¹. Καὶ δὲν εἶναι σύμπτωση ὅτι στὴ Ραχὲ - Raqqah κατοικοῦσε ὁ ἀμιράς τοῦ κειμένου μας, ποὺ ἦταν γιὸς τοῦ Ἀαρών, ὅπως ἔδειξε ὁ Grégoire σὲ μιὰ μελέτη του ποὺ δὲν προσέχθηκε ὅσο θὰ ἔπρεπε¹². Ὁ συσχετισμὸς Ραχὲ - Ἀαρῶν φαίνεται ἐγκυρότερος ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς Γκροταφεράτας, ποὺ εἰσάγει τὸν Ἀμβρων, ἐμίρη τῆς ἀνύπαρκτης στὸ ἔργο Μελιτηνῆς.

Ἄλλος συσχετισμὸς μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας ποὺ γίνεται μόνο στὸ κείμενο τοῦ Ἐσχοριὰλ εἶναι ἡ μνεία τῆς πόλεως Ἐμὲκ σὲ συνάρτηση πρὸς τοὺς φανατικὸς Μουσουλμάνους τρομοκράτες Χασισίους (245 - 246). «Τί θὰ γίνει», λέγει ἔντρομη στὸ γιό της ἡ μητέρα τοῦ ἐξωμότη ἐμίρη, «ἂν μάθουν οἱ Κασίσοι, ὅτι ἀρνήθηκες τὴ θρησκεία σου; Τί θὰ γίνει, ἂν τὸ μάθουν στὸ Ἐμὲκ;» Ἐμὲκ εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἡ συριακὴ πόλη Ἐμετζα ἢ Ἐμισσα τοῦ Μαλάλα (386, 21 καὶ 426, 4), ἢ Ἐμεσα - Hemetsa τοῦ Θεοφάνη (427, 4 καὶ ὑπόμν.) τὸ Ἐμεσα

8. Die Ostgrenze, Index, λ. Σαμόσατα.

9. Γ. Ζ ὄ ρ α ς, Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων, 1958, πίναξ ὀνομάτων, λ. Μεκκὲ.

10. D. Talbot Rice, Islamic Art, London, σ. 30, εἰκ. 21. Βλ. καὶ Enc. Brit. τόμ. 17, 1973 - 74, λ. Syria, σ. 921, χάρτης: Ar-Raqqah.

11. The Cambridge History of Islam, IA, 1970, σ. 125.

12. Byz. 15, 1940 - 41, σ. 99. Πβ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ, Ἀκριτικά, σ. 25.

καὶ Χέμψ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου¹³. Ἡ Ἔμεσα ταυτίζεται πρὸς τὸ σημερινὸ *Hims* τῆς Συρίας (Enc. of Islam, λ. *Hims*). Γνωρίζομε ἀπὸ ἀραβικὲς πηγές ὅτι πράγματι οἱ τρομοκράτες Χασίσιοι εἶχαν δράσει στὴν πόλη αὐτὴ στὶς ἀρχές τοῦ ΙΒ' αἰ. Συγκεκριμένως οἱ Χασίσιοι ἐδολοφόνησαν στὰ 1102/1103 μέσα στὸ μουσουλμανικὸ τέμενος τῆς Ἐμέσης τὸν Σαρακηνὸ κυβερνήτη τῆς πόλεως¹⁴.

Σημειώνω ὅτι οἱ Χασίσιοι τῆς Συρίας (ἡ ἰσλαμικὴ ἔνωση τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἐνεργοῦσαν ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τοῦ χασίς καὶ ποὺ ἄφησε τὴν ἀνάμνησὴ τῆς στὴ λέξι *Assassins*) μνημονεύονται σπανιότατα στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ γραμματεία. Ὑπάρχουν γι' αὐτοὺς μόνο σύντομες μνεῖες στὴν Ἄννα τὴν Κομνηνὴ, τὸν Νικήτα Χωνιάτη καὶ τὸν στρατιωτικὸ καὶ περιηγητὴ Ἰωάννη Φωκά¹⁵. Ἡ δράση τῶν Χασισιῶν δὲν φθάνει στὴ Συρία πέρα ἀπὸ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ ΙΓ' αἰ. ὅποτε τοὺς ὑπέταξαν οἱ Φράγκοι. Λίγο ἀργότερα τοὺς διέλυσαν οἱ Μογγόλοι¹⁶.

Ἐρωτᾶται τώρα πῶς ἢ δῆθεν ἀνεώτερη καὶ χειρότερη» μορφή τοῦ κειμένου διατήρησε τὰ σπανιότατα αὐτὰ ἱστορικὰ καὶ γεωγραφικὰ στοιχεῖα μὲ τόση ἀκρίβεια. Ἡ ἴδια ἀκρίβεια διαπιστώνεται σὲ σειρὰ μικρασιατικῶν τοπωνυμίων, τὰ ὁποῖα μνημονεύονται μόνο στὸ κείμενο τοῦ Ἐσχοριάλ, ὅχι στὶς ἄλλες συντάξεις. Ὑπενθυμίζω τὰ *Μυλοκοπεῖα* (503), τὸ γνωστὸ στὸν Θεοφάνη *κίστρον τοῦ Ἡρακλέως* (732), τὸ στρατηγικὸ βυζαντινὸ θέμα τῆς *Λυκανδοῦ* (921) καὶ τὸν ποταμὸ *Ἐρμονα* (262) τῆς Κιλικίας¹⁷. Ὁ Καρολίδης ἐψεγε τὸν «ἡμιμαθὴ» συντάκτη τοῦ κειμένου γιὰ τὴ μνεῖα τοῦ *Ἐρμονος*¹⁸. Ἀγνοοῦσε ὁ βυζαντινολόγος Καρολίδης ὅτι ὁ ποταμὸς αὐτὸς ὑπάρχει καὶ ὅτι ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὴν Ἄννα τὴν Κομνηνὴ. Μνημονεύεται ἐπίσης στὸ κείμενό μας (259) ἡ περιοχὴ τῆς *Πραινέτου - Νικομηδείας* ὡς τελευταῖο ὄριο μιᾶς ἀραβικῆς ἐπιδρομῆς, ἡ ὁποία πράγματι ἐφθασε ἐπὶ Harun ar Rashid μέχρι τῆς Προποντίδος¹⁹.

Ἡ ἀκρίβεια αὐτὴ θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ δείξει τὴν παλαιότητα καὶ ἐγκυρότητα τοῦ κειμένου τοῦ Ἐσχοριάλ καὶ τὸ ἀβάσιμο τῆς θεωρίας γιὰ τὴ δῆθεν προ-

13. Moravcsik, DAI 25/19.

14. B. Lewis, The Sources for the History of the Syrian Assassins, Speculum 27, 1952, σ. 485 κ.έ.

15. Alexiade (ἐκδ. Leib, 1945) 2, σ. 77, σ. 242. Van Dieten, Nic. Chon. Hist. 395, 55. Ἰωάννης Φωκάς, PG 133, στ. 932. Πβ. Κ α λ ο ν ἄ ρ ο ς, ἔ.ἀ. 2, σ. 140, σημ. στὸ στ. 245.

16. Bosworth, The Islamic Dynasties (Islamic Surveys) 5, 1967, σ. 127.

17. Θεοφάνης, Index, λ. Ἡρακλέως. Γιὰ τὴ Λυκανδό, Ζ α κ υ θ η ν ὄ ς, Βυζ. Ἰστ. σ. 253. Γιὰ τὸν Ἐρμονα, H o n i g m a n, ἔ.ἀ., σ. 128.

18. EEBΣ 3, 1926, σ. 331. Ἄλλὰ πβ. Alexiade 3, σ. 135.

19. Ζ α κ υ θ η ν ὄ ς, ἔ. ἀ., σ. 168.

φορική ἐπὶ αἰῶνες παράδοση καὶ καταγραφή του στὴν Κρήτη στὸν ΙΕ΄ ἢ ΙΣΤ΄ αἰ. Μακρὰ προφορική παράδοση χωρὶς ἐξαφάνιση ἢ χωρὶς ἀλλοίωση καὶ φθορὰ τοπωνυμίων τοῦ εἴδους αὐτοῦ, θὰ ἦταν ἀντίθετη πρὸς τὸν νόμο τῶν «οἰκείων βιωμάτων» ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν εὐστοχο ὀρισμὸ τοῦ Δημητρίου Λουκάτου²⁰ διέπει τὴν προφορική παράδοση. Ὁ νόμος αὐτὸς ἀπομακρύνει κάθε τι παλαιό, κάθε τι πού δὲν εἶναι πιά εὐκόλως κατανοητό. Ἦδη ὁ Νικόλαος Πολίτης εἶχε παρατηρήσει ὅτι τὴν προφορική ποίηση, ὅταν διαρκεῖ ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα, τὴν χαρακτηρίζει φθορὰ τῶν τοπωνυμίων καὶ κυρίων ὀνομάτων, «παράλειψις λεπτομερειῶν ἀκαταλήπτων διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν λήθην τῶν ἐκλελοιπότεων πραγμάτων... ἐνίοτε δὲ καὶ ἀντικατάστασις παλαιότερων γεγονότων διὰ συγχρόνων»²¹. Ἐπομένως ἡ θεωρία τοῦ Mavrogordato καὶ τοῦ Morgan ὅτι τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἐσκοριὰλ ἀποτελεῖ καταγραφή μιᾶς προφορικῆς ἀπαγγελίας πού ἔγινε στὴν Κρήτη στὰ τέλη τοῦ ΙΕ΄ αἰ.²² πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ὀριστικά. Ἄλλωστε στὸ χειρόγραφο αὐτὸ διαπιστώθηκαν ἀπὸ ἐμένα κατὰ τὴ λεπτομερῆ, λέξη πρὸς λέξη, ἐξέταση καὶ μεταγραφή του, ὅλα τὰ τυπικὰ λάθη τῶν μεσαιωνικῶν ἀντιγραφῶν, ἀπλογραφίες, διπτογραφίες, ἄλματα, καὶ συγχύσεις ὁμοίων λέξεων. Τὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖ χωρὶς ἀμφιβολία ἀντίγραφο ἄλλου παλαιότερου.

Ἡ θεωρία γιὰ τὴν κρητικὴ προέλευση τοῦ κειμένου μας παραβλέπει τὴν ἀπομόνωση, τὴν ἰδιομορφία καὶ τὴν αὐτάρκεια τοῦ κρητικοῦ χώρου, καὶ ἐπίσης τὴν πολὺ μεγαλύτερη σχέση τῆς Κρήτης, ἀπὸ τὸν ΙΓ΄ αἰ. καὶ πέρα, πρὸς τὴ βενετικὴ Δύση παρὰ πρὸς τὴ βυζαντινὴ καὶ ἀραβικὴ Ἀνατολή. Ἡ γεωγραφικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀπομόνωση ἐπέβαλε ἀπὸ πολὺ παλαιά, τὸν ἐντοπισμὸ στὴν Κρήτη τῶν τοπωνυμικῶν στοιχείων τῶν νεοελληνικῶν τραγουδιῶν πού διεδόθησαν στὴ Μεγαλόνησο. Τὸ Γεφύρι τῆς Ἄρτας μεταφέρθηκε στὰ Χανιά καὶ στὴ Μεσαρά²³. Πλῆι στοὺς ἀκριτικούς ἤρωες, τὸν Φωκά, τὸν Προσφύρη, παρουσιάσθηκαν στὸ δημοτικὸ τραγούδι τῆς Κρήτης, ὅπως ἦταν φυσικό, οἱ Φράγκοι. Στὸν χῶρο, μέσα στὸν ὁποῖο κινοῦνται, δὲν ὑπάρχει πιά ὁ Εὐφράτης, ἀλλὰ ὁ Ψηλορείτης²⁴. Δὲν εἶναι λοιπὸν πιά πιστευτὸ ὅτι τὰ συριακὰ καὶ μικρασιατικὰ στοιχεῖα τοῦ «Ἀκρίτη» μποροῦσαν νὰ διατηρηθοῦν στὴν Κρήτη σὲ μιὰ μακρὰ προφορική παράδοση. Πρέ-

20. Καρπαθιακὲς μελέτες 1, 1979, σ. 57 κ.έ.

21. Λαογραφικὰ σύμμεικτα Α΄ σ. 246 κ.έ.

22. Mavrogordato, Digenes Acrites, σ. XVIII - XIX. Morgan, Κρητικὰ Χρονικὰ 14, 1960, σ. 44 κ.έ., σ. 66.

23. Λαογραφία 9, 1926, σ. 216. Δετοράκης, Ἀνέκδοτα δημοτικὰ τραγούδια τῆς Κρήτης, Ἡράκλειο, 1976, σ. 107.

24. Κρητικὴ Πρωτοχρονιά 1963, σ. 44 κ.έ.

πει να δεχθοῦμε ὅτι μόνο ὁ γραφέας τοῦ χειρογράφου Ἐσκοριάλ ἦταν Κρητικός, βάσει ὀρισμένων ἐπουσιωδῶν φωνητικῶν στοιχείων τοῦ ιδιώματος, πού ἀπαντοῦν στό κείμενο καί πού ἐντοπίσθηκαν με ἀκρίβεια ἀπό τήν Ἰωάννα Καραγιάννη²⁵. Δέν ὑπάρχει τίποτε περίεργο στό γεγονός ὅτι μεταξύ τόσων ἄλλων βυζαντινῶν κειμένων, δημωδῶν καί λογίων, ἀντεγράφη στήν Κρήτη στόν ΙΕ' αἰ. καί ἕνα παλαιότερο χειρόγραφο τῆς βυζαντινῆς «Ἀκριτηίδος». Καί ὑπενθυμίζω ἐδῶ ὅτι ὁ ἐγκυρότατος μελετητής τῆς Κρητικῆς Λογοτεχνίας Μανούσος Μανούσακας ἀπέφυγε καί ἀπλή μνεία τοῦ «Διγενῆ» ὡς κρητικοῦ ἔργου.

Χωρίς ἀμφιβολία ὀφείλομε νά ἐπαναφέρωμε τόν «Ἀκριτή» τοῦ Ἐσκοριάλ στά χρονολογικά πλαίσια τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου ἀπό τόν ὁποῖο εἶχε ἐξωσθῆ, καί νά δεχθοῦμε ὅτι τὸ κείμενο αὐτό στήν ἀρχική μορφή του συνετάγη σέ μιὰ ἐποχὴ ἀρκετὰ παλαιά, κατὰ τήν ὁποία ἦταν ἀκόμη δυνατὴ ἢ ἐκ μέρους τοῦ συντάκτη ἀντίληψη πληροφοριῶν ἀπό τήν προφορικὴ παράδοση καί ἀπό βυζαντινὰ χρονολογικά κείμενα. Τὰ κείμενα αὐτά, ὅπως φαίνεται, δέν συμπίπτουν πρὸς τοὺς γνωστούς βυζαντινοὺς χρονολογικοὺς πρὸς τὸν ἔθνασαν ὡς τὶς μέρες μας.

Ἄλλο μειονέκτημα τῆς μεθόδου τῶν πρώτων ἐκδοτῶν τοῦ «Ἀκριτή» Hesselting καί Καλονάρου, ἦταν ἡ ἔμμομη ἰδέα των ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου τοῦ Ἐσκοριάλ παρανοοῦσε χωρία «λογίων προτύπων» καί τὰ ἀπέδιδε με ἀσυναρτησίες καί σφάλματα. Ἐτσι ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ φράση ὄφιων *δερμάτια* στήν περιγραφή τοῦ λαγούτου τοῦ Διγενῆ (828) ἀποτελεῖ παρανόηση ἑνὸς χωρίου τοῦ κειμένου τῆς Τραπεζοῦντος²⁶. Καί ὅμως ὁ ἀραβιστής Bernard Lewis μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὑπάρχουν εἶδη μεσαιωνικῶν ἀραβικῶν λαγούτων, στα ὁποῖα ἡ ἐπίπεδη πλευρὰ τοῦ ἡχείου, ὅπως στα τύμπανα, καλύπτεται με δέρμα²⁷. Στό λαμπρὸ βιβλίο τοῦ Φ. Ἀνωγειανάκη γιὰ τὰ μουσικὰ ἑλληνικὰ λαϊκὰ ὄργανα βλέπομε ὅτι καί οἱ φλογέρες τῆς Κύπρου, τὰ *πιθκιαύλια*, ἐπενδύονται με δέρμα φιδιοῦ²⁸. Ἐνα εἶδος κινεζικοῦ λαγούτου, τὸ *ar-hu*, ἐπενδύεται καί σήμερα με δέρμα φιδιοῦ, ὅπως με πληροφορεῖ ὁ Ἰρλανδὸς μουσικολόγος Ross Daly. Εἶναι φανερό ὅτι κάτι τέτοιο συνέβαινε καί στό λαγούτο τοῦ Διγενῆ, παρὰ τὴ φθορὰ τοῦ σχετικοῦ χωρίου.

Εὐτυχῶς ἀρκετοὶ ἐρευνῆται ἀμφιβάλουν τώρα γιὰ τὶς «παρανοήσεις τῶν λογίων προτύπων» καθὼς καί γιὰ τὴν κρητικὴ προέλευση καί τὸν προφορικὸ χαρακτήρα τοῦ κειμένου τοῦ Ἐσκοριάλ. Ἐννοῶ ὅμως ὅτι θὰ ὑπάρξουν ἀκόμη ἀντιρρή-

25. Ἐ. ἀ., σ. 222.

26. Hesselting, ἔ. ἀ., σ. 547.

27. The World of Islam, London, 1976, σ. 168.

28. Ἐλληνικὰ λαϊκὰ μουσικὰ ὄργανα, Ἀθήνα, 1976, σ. 150.

σεις ως πρὸς τὴ χρονολόγησιν ποῦ ὑπεστήριξα γιὰ τὴν ἀρχικὴ μορφή τῆς δημώδους συντάξεως τοῦ «'Ακρίτη» στὸν IB' αἰ. Ἄλλὰ καὶ ἡ χρονολόγησιν αὐτὴ θὰ φανεῖ ὑποχρεωτικὴ, ἂν προσέξει κανεὶς τὴν προτεραιότητα ὅχι δυὸ ἢ τριῶν ἀλλὰ πολλῶν χωρίων ἔναντι τῶν ἀντιστοιχῶν τῆς Γκροταφεράτας, ἡ ὁποία τοποθετεῖται στὸν ἴδιον αἰῶνα.

Ἐπενθυμίζω λίγα παραδείγματα : στὸ κείμενον τῆς Γκροταφεράτας ὁ παπὺς τοῦ Διγενῆ εἶναι ἐξόριστος διὰ *τινα μορία*ν (I 270)²⁹. Στὸ Ἐσκοριάλ ἔχομε μιὰ «δυσκολότερη γραφή» μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ βυζαντινὴ λέξις ποῦ ἐδήλωνε τὴν ἀνταρσία : ὁ παπὺς τοῦ Διγενῆ *Δούκας* εἶναι ἐξόριστος διὰ *μούρη*ν (140) δηλαδὴ «λόγῳ ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν». Καὶ εἶναι ἱστορικῶς γνωστὸ ὅτι ὁ Ἄνδρονικὸς Δούκας κατηγορήθηκε πράγματι γιὰ ἀνταρσία καὶ ἐξαναγκάσθηκε νὰ αὐτοεξοριστεῖ γιὰ νὰ σωθεῖ στὴ Βαγδάτη. Ἡ *μορία* τῆς Γκροταφεράτας ἀποτελεῖ λείανσιν καὶ συγχρόνως ἐξευγενισμὸ τοῦ λατινογενοῦς ὄρου *μοῦρτον*³⁰.

Ἄλλο παράδειγμα : Ἡ αὐθεντικὴ καὶ σπανιότατη βυζαντινὴ ἔκφρασις *τουβία ὀξυκά(σ)τορα* τοῦ Ἐσκοριάλ (1494) ποῦ σημαίνει «γκέτες ἀπὸ καστόρι ἰώδους χρώματος» φέρεται στὴν Γκροταφεράτα (IV 226) ὡς *τουβία ἐξάκουστα*, δηλαδὴ «ἐνδοξες γκέτες» πράγμα ποῦ φυσικῶς εἶναι ἀνόητο³¹. Ἀξίζει νὰ προσεχθεῖ καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη περίπτωσιν ἡ προσπάθεια τοῦ διασκευαστῆ νὰ μείνῃ κοντὰ στὸν ἥχον τῶν λέξεων ποῦ διασκευάζει.

Ἐπάρχει ἓνας στίχος στὸν «'Ακρίτη» τοῦ Ἐσκοριάλ ποῦ ἐπανέρχεται τρεῖς φορὲς (481, 915, 1594) μὲ παραλλαγὰς :

στρεφνὰ γλυκιὰ ἐφιλήσασιν τῆς ἀποχωρισίας.

Πρόκειται γιὰ τὸ φιλι τοῦ ἀποχωρισμοῦ. Ἡ φράσις αὐτὴ παραδιορθώνεται στὴ Γκροταφεράτα (μὲ ἐξευγενισμὸ καὶ λείανσιν σὲ κάτι κοινότοπον, ἀλλὰ καὶ πάλι μὲ ἠχητικὴ ἐμμονὴ στὸ πρότυπον) *κατεφίλησαν τερπνῶς* (IV 588). Ἀπὸ τὸν Ξανθοῦδιδην³² ὑποστηρίχθη τὸ ἀντίθετον : τὸ *στρεφνὰ* ἀποτελεῖ «στρέβλωσιν» δηλαδὴ φθορὰ τοῦ *τερπνά*. Ἄλλὰ πῶς μποροῦσε νὰ «στρέβλωθεῖ» τὸ κοινότατον *τερπνά* ποῦ ἀπαντᾷ ἀναρίθμητες φορὲς στὸ ἴδιον τὸ κείμενον τοῦ Ἐσκοριάλ; Καὶ γιὰ τὴν εὐνόητον αὐτὴν λέξιν θὰ μετεβάλλετο σὲ κάτι πολὺ πιὸ ἀσυνήθιστον καὶ δυσνόητον; Στὴν πραγματικότητά δὲν πρόκειται γιὰ φθορὰ οὔτε γιὰ παρανόησιν.

29. Ἡ N. Eideneier, Ἑλληνικά 23, 1970, σ. 299 κ.ε. διορθώνει στὸ χωρίον αὐτὸ τὴν *τιμορίαν*. Ἄλλὰ ἡ ὑπεροχὴ τῆς γραφῆς τοῦ Ἐσκοριάλ εἶναι φανερὴ.

30. Πβ. Hesselning, ἔ. ἀ., σ. 542.

31. Πβ. Βογιατζίδης, BZ 24, 1923 - 24, σ. 77.

32. Χριστιανικὴ Κρήτη 1, 1912, σ. 552.

Ἄρακῃ ἓνα βλέμμα στὸν «Θησαυρὸν» τοῦ Στεφάνου (λ. *στριφνός*) γιὰ νὰ βεβαιωθεῖ κανεὶς ὅτι ἐγκυρότερη εἶναι πάλι ἡ γραφή τοῦ Ἑσχοριάλ. Ὑπάρχει μεσαιωνικός τύπος *στρεφνός* καὶ ἀπαντᾷ σὲ χειρόγραφα τοῦ Πολέμωνος καὶ τοῦ Πολυδεύκη. Μαρτυρεῖται ἐπίσης στὴν «Σούδα» ἐπίθετο *στριφνός* καὶ ἐρμηνεύεται *σφιγκτός*. Ἀπαντᾷ ἀκόμη τὸ ἐπίρρημα *στριφνιά* στὸν ποιητὴ τοῦ ΙΕ' αἰ. Φαλιέρο (Ἑρωτ. Ὀν. Α' 180). Σημαίνει «σφιχτὰ» καὶ χρησιμοποιεῖται γιὰ μιὰ καλοκλεισμένη πόρτα. «Φιλῆθηκαν σφιχτὰ» εἶναι λοιπὸν ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου στὸν «Ἀκρίτη». Ἡ Γκροταφεράτα λειαίνει καὶ ἐξευγενίζει σὲ *τερπνὰ* τὴ σπανία λέξη *στρεφνὰ* ποὺ νοηματικὰ ἀπαιτεῖται καὶ ποὺ χωρὶς ἀμφιβολία εἶναι ἡ «*lectio difficilior*»³³.

Ἐνας ἄλλος λογότυπος ποὺ ἐπανέρχεται μὲ παραλλαγές τρεῖς φορές στὸ κείμενο τοῦ Ἑσχοριάλ (543, 875, 957) εἶναι ἡ ἐρωτηματικὴ φράση *καλὰ λέγεις; οὕτως μοῦ συντυχαίνεις;* Πρόκειται φανερά γιὰ μομφή, ὅπως δείχνουν καὶ στίς τρεῖς περιπτώσεις τὰ συμφραζόμενα. Ἔτσι ἀκούεται καὶ σήμερα ἡ ἔκφραση «εἶναι σωστὰ αὐτὰ ποὺ λές;» ἢ «ἔτσι λές;» Ὅλοι θυμόμαστε ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο (Ἰω. ιη' 22) τὴ φράση ποὺ ἀποτείνουν στὸν Χριστὸ οὕτως ἀποκρίνη τῶ ἀρχιερεῖ; Ἡ ἐρωτηματικὴ μομφὴ ἀπαντᾷ ἐπίσης στὸ βυζαντινὸ ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη (168) καὶ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ τραγούδια τῶν Μετεώρων³⁴. Φυσικὰ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτά, οὔτε καὶ στὸ κείμενο τοῦ Ἑσχοριάλ, δὲν σημειώνεται τὸ ἐρωτηματικόν. Ὅπως ξέρομε, ἡ ἔλλειψη τοῦ ἐρωτηματικοῦ εἶναι συχνότατη στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ παλαιογραφία. Διαβάζοντας λοιπὸν ὁ συντάκτης τῆς Γκροταφεράτας (IV 457) στὸ πρότυπο ποὺ διασκεύαζε τὴ φράση *καλὰ λέγεις* χωρὶς ἐρωτηματικόν, δὲν μπόρεσε νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν ἐπιτιμητικὴ ἔννοιά της καὶ τὴν ἀπέδωσε μὲ ἓνα ἐντελῶς ἀταίριαστο γιὰ τὴν περίπτωσή ἐπαινώ³⁵.

Ἐνα ἀκόμη παράδειγμα : Στὴν Γκροταφεράτα (I 296) ὁ Σαρακηνὸς ἀμειράς *καυχᾶται* ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἐπιδρομῆς στὴ Μικρὰ Ἀσία :

πλήθη ληστῶν ὑπέταξα καὶ πάντα τὰ θηρία.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἄτοπο οἱ Σαρακηνοὶ στὴ βιαστικὴ ἐπιδρομὴ των ποὺ ἔχει σκοπὸ τὴ σύλληψη καὶ ἀπαγωγὴ Χριστιανῶν αἰχμαλώτων καὶ λαφύρων, νὰ ὑποτάσσουν *ληστὲς καὶ θηρία*; Λησταὶ ποὺ δροῦν μέσα στίς βυζαντινὲς περιοχὲς εἶναι οἱ φυσικοὶ σύμμαχοι τῶν ἐπιδρομέων. Γιατὶ τοὺς ὑποτάσσουν; Καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποταχθοῦν τὰ θηρία; Οἱ ἀσυναρτησίεις αὐτὲς ἐξαφανίζονται καὶ ὅλα γίνονται

33. Πβ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ, Ἀκριτικά, Ἡράκλειο, 1979, σ. 60.

34. Παναθήναια 19, 1909 - 10, σ. 212.

35. Πβ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ, Παρατηρήσεις στὸν Ἀκρίτη, Ἀριάδνη 1, 1983, σ. 45.

σαφή, ἂν ἀνατρέξωμε στὸ στ. 1790 τοῦ Ἑσχοριάλ. Αὐτὸς ποῦ μιλεῖ γιὰ τὴν ὑποταγὴ τῶν ληστῶν δὲν εἶναι ὁ ἐμίρης, ἀλλὰ ὁ θεμελιωτῆς τῆς τάξεως καὶ διώκτης τῶν ἀπελατῶν Διγενῆς. Καὶ δὲν καυχᾶται ὅτι ὑπέταξε τὰ θηρία, ἀλλὰ τὴν Συρίαν!

Ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση τῶν περιγραφῶν τοῦ τάφου τοῦ Διγενῆ στὰ δύο κείμενα πείθει ἐπίσης γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ Ἑσχοριάλ. Ἐδῶ (1660 κ.έ.) λιτὴ, ἐπιγραμματικὴ καὶ σαφὴς εἰκόνα ποῦ κατὰ τὸν Ξυγγόπουλο ἀντιστοιχεῖ μὲ ἀκρίβεια σὲ ταφικὰ βυζαντινὰ μνημεῖα, ὅπως τὰ παριστάνουν μικρογραφίες τοῦ Βίου τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καὶ τοῦ μυθιστορήματος «Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ»³⁶. Στὴν Γκροταφεράτα (VIII 235 κ.έ.) ἀντιθέτως ἡ περιγραφή εἶναι ἀόριστη, χωρὶς κανένα σαφὲς ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο. Ἐπὶ πλεόν ὑπάρχει μία σοβαρὴ ἀντίφαση : ὁ τάφος βρίσκεται συγχρόνως σὲ κλεισούρα, δηλαδὴ σὲ στενὸ πέρασμα ἀνάμεσα σὲ βουνά, καὶ σὲ ἀκρόρεια ποῦ εἶναι τὸ ἀντίθετο τῆς κλεισούρας. Ἡ περιγραφή τῆς γέφυρας ποῦ δίδει τὸ κείμενο τοῦ Ἑσχοριάλ ἀντιστοιχεῖ σὲ λαμπρὸ μνημεῖο τῆς Κομμαγηνῆς, ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ γέφυρα σώζεται καὶ σήμερα, βρίσκεται κοντὰ στὴ συμβολὴ τοῦ Bolam Su καὶ τοῦ Εὐφράτη καὶ ἔχει ἐπάνω της τέσσερις κίονες, ὅπως περίπου ἀναφέρει τὸ σχετικὸ χωρίο. Τὸ ἀπόσπασμα δημοσιεύθηκε μὲ σωστὲς ἀποκαταστάσεις ἀπὸ τὸν Ἐμμ. Κριαρὰ καὶ τὸν Κωνστ. Τρυπάνη³⁷.

Ἄν τώρα ἡ σύνταξις τῆς Γκροταφεράτας παρανοεῖ, ἐξαρχαίξει, λειαίνει καὶ φθείρει ὀρισμένα προφανῶς ἔγκυρα στοιχεῖα ποῦ ἀπαντοῦν στὴ σωζομένη μορφὴ τοῦ Ἑσχοριάλ, τότε ὀφείλομε νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ κείμενο αὐτό, στὴν ἀρχικὴ μορφὴ του, προηγεῖται τῆς Γκροταφεράτας. Τοῦτο δὲν πρέπει πιά νὰ θεωρεῖται ἀπίστευτο ἀφοῦ καὶ γιὰ τὴ σύνταξις τῆς Τραπεζοῦντος ἀποδείχθηκε ἀπὸ τὸν Jeffrey's ὅτι εἶναι νεώτερη τοῦ κειμένου Ἑσχοριάλ. Ἄν ὁ «Ἀκρίτης» τοῦ Ἑσχοριάλ εἶναι πράγματι ἔργο τοῦ ΙΕ' ἢ ΙΣΤ' αἰ. τότε γιὰτὶ δὲν συναντοῦμε καὶ σ' αὐτὸν μνεῖες πραγμάτων τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅπως π.χ. συναντοῦμε τοὺς Μουγουλίουσ -

36. Ἑλληνικά 20, 1967, σ. 24 κ.έ.

37. Προσφορὰ εἰς Στ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1953, σ. 383 κ.έ. C. A. Trypanis, Medieval and Modern Greek Poetry, 1951, σ. 72 κ.έ. Γιὰ τὴ γέφυρα, βλ. K. Human-O. Puchstein, Reisen in Kleinasien, Berlin, 1890, Taf. XLI, XLII, Textband, σ. 393. Ἡ θέση τοῦ τάφου τοῦ φρουροῦ τῶν συνόρων πάνω στὴ γέφυρα δὲν ξενίζει. Ὁ Εὐφράτης εἶναι σύνορο τῆς αὐτοκρατορίας. (Ἀλλὰ καὶ ὁ Bolam Su κατεβαίνοντας σὲ εὐθεία γραμμὴ ἀπὸ τὸ Βορρὰ πρὸς τὸν Εὐφράτη ἀποτελεῖ ἀμυντικὸ ἔρεισμα). Πβ. τὴν ἐπίσης ἀποτροπαϊκὴ τοποθέτηση τοῦ τάφου τοῦ Διγενῆ σὲ σταυροδρόμι σὲ δημοτικὸ τραγούδι, Κ. Α. Ρ ω μ α ῖ ο ς, Ἀρχεῖον Πόντου 26, 1964, σ. 220. Ἡ μνεῖα τῆς Τ ρ ῶ σ ε ω ς στὸ κείμενο G δὲν προσθέτει τίποτε στὴν ἐγκυρότητα τοῦ κειμένου αὐτοῦ, γιὰτὶ ἡ γέφυρα δὲν βρίσκεται στὴν Τρῶσι - Trush, ἀλλὰ βορείως τῶν Σαμοσάτων.

Μογγόλους, τὴν Ἀχαΐα (ἀσφαλῶς τῆς φραγκικῆς Πελοποννήσου) καὶ τὴ *Βενετία*, στὶς συντάξεις Τραπεζοῦντος καὶ Ἀνδρου; Στὸ κείμενο Ἀνδρου ὑπάρχουν μάλιστα καὶ ἀρκετὲς ἰταλικὲς καὶ τουρκικὲς λέξεις καὶ ἀκόμη καὶ ρίμες.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ ὄροι τοῦ παλαιοῦ βυζαντινοῦ βίου ποὺ ἔχουν σωθῆ στὸ κείμενο τοῦ Ἐσκοριάλ δὲν εἶναι δύο ἢ τρεῖς, ἀλλὰ ἀνέρχονται σὲ δεκάδες. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι γιὰ τὴν ἔννοια «θώρακας» ὁ συντάκτης γνωρίζει τὶς λέξεις *λουρίκιν*, *ὑπολούρικον*, *κλιβάνιον*, *σουσάνιον*, δηλαδὴ ὄρους τῶν βυζαντινῶν Στρατηγικῶν καὶ Τακτικῶν καὶ ὄχι τὴν ἰταλικὴ *κουράτσα* ποὺ ἀπαντᾷ στὴ «Θησηίδα» καὶ στὸν («Ἐρωτώκριτο»).

Ἐνας ἄλλος σπανιότατος τύπος ποὺ διατηρήθηκε στὸ κείμενο τοῦ Ἐσκοριάλ εἶναι ἡ λ. *βιατάριν*. *Βιατάριν* ἔβαλα *τερπνόν* διηγεῖται ὁ Διγενῆς (1462). Οἱ φιλόλογοι, ἀγνοώντας τὸν τύπο αὐτόν, παραδιόρθωσαν σὲ *βιστάριν*, ἀπὸ τὸ *βεστιάριον*. Ἀλλὰ εἶναι φυσικὰ ἀνόητο νὰ λέγεται ὅτι κάποιος φόρεσε *βεστιάριον*, τὸ «σύνολο τοῦ ρουχισμοῦ» του! Ἡ ἐσφαλμένη αὐτὴ γραφὴ εἰσήχθη στὸ γλωσσάριο τοῦ Hesseling καὶ στὶς ἐκδόσεις Καλονάρου καὶ Trapp. Ὁ Φλαμανδὸς φιλόλογος Goossens ὑπενθύμισε ὅμως τὴν ἐπίσης σπανιότατη λέξη *διβλαντάριν* ποὺ σημαίνει ἓνα εἶδος ὑφάσματος στὰ Προδρομικὰ ποιήματα τοῦ ΙΒ' αἰ. Δὲν χρειάζεται ἐπομένως διόρθωση ὁ παράλληλος τύπος τοῦ Ἐσκοριάλ. Στὰ μτγ. λατινικὰ *blatta* εἶναι τὸ πορφυρὸ χρῶμα. Ὑπάρχει καὶ ἐπίθετο *blattarius*. Διαπίστωσα τελευταῖα καὶ ρωμανικὸ τύπο *byata*, ἀκόμη πλησιέστερο πρὸς τὸν ὄρο τοῦ κειμένου μας³⁸. Βάσει τῶν ἀνωτέρω ἡ χρῆση τοῦ ὄρου *βιατάριν* στὸ Ἐσκοριάλ γιὰ τὴ δήλωση κάποιου ὑφάσματος εἶναι ἀπολύτως ὀρθή.

Ἐντελῶς ἔγκυρη εἶναι καὶ ἡ μνεῖα σὲ ἓνα ἄλλο χωρίο τοῦ Ἐσκοριάλ (841) τῶν «μύρων τοῦ παραδείσου». Συναντοῦμε ἀνάλογα σὲ σειρὰ παραδοσιακῶν λογοτεχνημάτων τῆς γλώσσας μας, ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ἀγιολογικὰ κείμενα μέχρι τοῦ Μαρίνου Τζάνε, καὶ στὸ βαθύτατα παραδοσιακὸ ἔργο τοῦ Παντελεῆ Πρεβελάκη μὲ τὸ στερεὸ γλωσσικὸ του ὑπόβαθρο³⁹.

Ἡ αἰσθητικὴ σύγκριση τῶν δύο κειμένων, Ἐσκοριάλ καὶ Γκροταφεράτας, θὰ ἐκινδύνευε νὰ θεωρηθεῖ ὑποκειμενική. Εἶναι ὅμως σὲ πολλοὺς φανερὸ ὅτι στὴ Γκροταφεράτα κυριαρχεῖ ὁ πλατειασμός, ἡ ἀκυρολεξία, ἡ παραπληρωματικὴ καὶ

38. Ὁ Goossens, Byz. 22, 1952, σ. 257 κ.έ. διορθώνει *βιατάριν*. Θεωρῶ ἔγκυρη τὴ γραφὴ *βιατάριν* τοῦ χειρογράφου, βάσει τοῦ τύπου *byata* ποὺ σημειώνεται γιὰ τὴν πολυσήμαντη λ. *blatta* στὸ W. Meyer-Lübke, Romanisches Etymologisches Wörterbuch, 1972.

39. PG 65 στ. 453. Τζάνε, Κατάνυξις ὠφέλιμος, ἐκδ. Γιολ. Πασχαλίδου, Κρητολογία 12 - 13, 1981, σ. 5 κ.έ. στ. 282. Π. Πρεβελάκης, Τὸ ἱερὸ σφάγιον, 1952, σ. 37.

ἄρρυθμη στιχουργία, ἢ ἀπόλυτη ὀνομαστική, ἢ σύγχυση τοῦ γένους τῶν μετοχῶν. Δὲν ὑπάρχει ἄλλο βυζαντινὸ ἔργο τόσο ἐσφαλμένο καὶ ἀδόκιμο ἀπὸ γλωσσικὴ ἀποψη καὶ διερωτᾶται κανεὶς ἂν ὁ συντάκτης τοῦ ἦταν ἐλληνόφωνος. Τὸ σύνολο αὐτὸ βαρβαρισμῶν καὶ σολοικισμῶν ποὺ ὁ Κυριακίδης τὸ ὀνόμαζε «ἀποφώλιον τέρας»⁴⁰, δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς τὸ «λόγιον ἔπος» τοῦ Βυζαντίου καὶ προκαλεῖ ἀπορία πῶς ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἀκούεται καμιά φορά. Πολὺ σωστὰ παρατήρησε ὁ Ἀντώνιος Χατζής, παρὰ τὴν ἰδιορρυθμία του, ὅτι ὁ συντάκτης τῆς Γκροταφεράτας «ὅστις ὑπὸ πάντων θεωρεῖται λόγιος» ἦταν ἕνας ἀμαθής⁴¹. Τὸ κείμενο αὐτὸ βρίσκεται πράγματι πολὺ πιὸ κάτω ἀπὸ τὸν μέσο ὄρο τῆς βυζαντινῆς ἐλληνομαθείας. Οἱ στίχοι τοῦ Μανασσῆ καὶ τοῦ Τζέτζη εἶναι ἀσυγκρίτως καλῦτεροι. Τὸ ὕφος τῆς Γκροταφεράτας, ἀδέξιο, ἀδόκιμο, λεξιθηρικὸ καὶ βραδυκίνητο εἶναι στοὺς ἀντίποδες τοῦ ἡρωικοῦ ὕφους. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴν Γκροταφεράτα ὁ δεκαπεντασύλλαβος κατασκευάζεται προσθετικὰ καὶ μὲ παραπληρωματικὰς λέξεις (IV 900, IV 795, VI 652) :

τερπνὰ φαρία δώδεκα εὐμορφότατα λίαν...

βλατία ἦσαν σκεπαστοὶ οἱ ἵπποι πάντες μάλα...

τὰς χεῖρας αὐτῆς δῆσασα πρεπόντως τῆς ἰδίας...

Ἄς προσθεθεῖ μόνον ἓνα δεῖγμα γιὰ τὴν ἔλλειψη στοιχειώδους καλαισθησίας στὴν Γκροταφεράτα : Στὸ κείμενο τοῦ Ἐσκοριάλ (584) τὸ ζεῦγος τῶν νεονύμφων κάθεται στὸν νυμφικὸ θάλαμο, ἐνῶ οἱ βάγιες, οἱ κοπέλες τῆς ἀκολουθίας, τὸ ραίνουν, κατὰ τὴν ἀνατολικὴ συνήθεια μὲ ροδοστάματα. Ἡ χαριτωμένη αὐτὴ σκηνὴ γελοιοποιεῖται στὴν Γκροταφεράτα (III 282) ὅπου ἡ πενθερὰ ἔβραχε τούτους ὕδαρ!

Μὲ αὐτὴ τὴν αἰσθητικὴ καὶ μὲ αὐτὴ τὴ γλώσσα καὶ στιχουργία εἶναι φυσικὸ, οἱ συγκρίσεις ποὺ ἐπιχειρεῖ τελευταῖα ὁ Beaton⁴², μεταξὺ τοῦ δῆθεν «λογίου ἔπους» τῆς Γκροταφεράτας (ποὺ εἶναι στὴν πραγματικότητα ἓνα διασκευασμένο καὶ χωρὶς κύρος κείμενο), καὶ τοῦ δημοτικοῦ ἐλληνικοῦ τραγουδιοῦ, νὰ μὴ φέρνουν στὸ φῶς σχεδὸν κανένα κοινὸ στοιχεῖο. Τὸ ἴδιο θὰ συνέβαινε καὶ ἂν συνέκρινε κανεὶς τὸν διασκευαστὴ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» Φωτεινὸ μὲ τὸ δημοτικὸ τραγούδι.

Στὴν ὑπερτίμηση τῆς Γκροταφεράτας ἐπηρέασε ἡ καλὴ ποιότητα ὄχι τοῦ κειμένου ἀλλὰ τοῦ χειρογράφου, ποὺ δὲν ἔχει τὰ φθαρμένα ἢ ὑπέριμετρα ἢ ἀκα-

40. Ἑλληνικά 14, 1955, σ. 549.

41. Προλεγόμενα κ.τ.λ. σ. 31.

42. Byz. 51, 1981, σ. 22 κ.έ.

τανότητα χωρία, τὰ ὅποια ὑπάρχουν στὸ Ἑσκοριάλ λόγω τῆς ἀμελείας τοῦ γραφέα. Λησμονήθηκε μὲ τὴν ὑπερτίμηση αὐτὴ ἡ βασικὴ φιλολογικὴ ἀρχὴ ὅτι προτιμότερο εἶναι ἓνα παλαιογραφικὰ φθαρμένο κείμενο ἀπὸ ἓνα κείμενο παραδιορθωμένο. Ἡ ἐξωραϊστικὴ μετάφραση τοῦ Manrogordato στὰ ἀγγλικά, ἐπέδρασε ἐπίσης στὴν εὐνοϊκὴ ἐκτίμηση τοῦ κειμένου.

Ἡ δική μας ἀποψη, ποὺ περίπου συμπίπτει μὲ τὴ γνώμη εἰδικῶν ἐρευνητῶν ὅπως ὁ Κυριακίδης, ὁ Dölger, ὁ Jeffreys, ὁ Trapp, παλαιότερα καὶ ὁ Λίνος Πολίτης, εἶναι διαφορετικὴ. Ἡ Γκροταφεράτα δὲν μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ τόσο ὑψηλὰ ὅσο συνήθως γίνεται. Τὸ διάγραμμα ποὺ δεχόμεθα γιὰ τὴν ὅλη ἐξέλιξη τῆς ἀκριτικῆς ποιήσεως στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἶναι τὸ ἀκόλουθο: Ἀσφαλῶς βάσει προφορικῶν ἀσμάτων συνετέθη γραπτῶς κατὰ τὸν ΙΒ' αἰ. (ἐποχὴ ἀκμῆς τῆς ποιήσεως σὲ δημῶδη γλῶσσα) μιὰ σειρὰ ἐπεισοδίων χωρὶς αὐστηρὴ σύνδεση, σχετικὴ μὲ τὴν καταγωγὴ, τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο τοῦ Διγενῆ. Ἡ γλωσσικὴ καὶ στιχουργικὴ μορφή ἦταν ἀνάλογη πρὸς ἐκεῖνη τῶν δημῶδων ἔργων τοῦ Γλυκᾶ, τοῦ Σπανέα καὶ τῶν Προδρομικῶν. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ δημοτικὴ τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, ὅπως ἀνιστόρητα προϋπέθεταν οἱ δημοτικισταὶ τοῦ 1900. Εἶναι γλῶσσα δημῶδης, μεσαιωνικῆ ἑλληνικῆ, ἐξέλιξη τῆς γλώσσας τῶν χρονογράφων, μὲ πολλοὺς τύπους τοῦ ζωντανοῦ προφορικοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ τῆς γραφομένης. Στὸ Βυζάντιο δὲν ὑπῆρχε ὁ ἀναλφαβητισμὸς τῆς ἐποχῆς τῶν ἀρματολῶν καὶ κλεφτῶν, καὶ τίποτε δὲν ἐμπόδιζε τὸν λαϊκὸ ποιητὴ (χωρικὸ ἢ κάτοικο τῶν πόλεων, ἐπαγγελματία ἢ ἐπικουρικῶς ἐπαγγελματία ποιητὴ, ἢ ἐρασιτέχνη) ἀπὸ τὸ νὰ καταγράψει ἢ νὰ ὑπαγορεύει τὰ τραγούδια του, ὥστε νὰ ὑποβοηθεῖται καὶ ὁ ἴδιος καὶ ὁ ὁμότεχνος στὴν ἀπομνημόνευσή των. Ἡ ἀποψη αὐτὴ γιὰ τὴν ἀρχικὴ γλωσσικὴ μορφή τοῦ «Ἀκρίτη» ὄχι μόνον δὲν ἔχει τίποτε τὸ περίεργο, ἀλλὰ ἀντιθέτως εἶναι ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ ἡ μόνη δυνατὴ. Δὲν ὑπῆρχε ἄλλο ὄργανο εὐρείας ἐπικοινωνίας. Στὸν προφορικὸ λόγο ἀνῆκε φυσικὰ καὶ ἡ ἐντελῶς ἀνεπτυγμένη στὸ ἔργο συνιζησιακὴ στιχουργία. Ὁ ποιητὴς τῶν Προδρομικῶν ποὺ ὀνομάζει τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ τὸν Κομνηνὸ νέον Ἀκρίτην (III 400 γ), ξέρεי ἤδη καὶ συχνὰ ἀπηχεῖ μὲ ὀλόκληρες φράσεις καὶ ἡμιστίχια αὐτὸ τὸ ποίημα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει ἀργότερα γιὰ τοὺς συντάκτες τοῦ «Λιβίστρου», τῆς «Ἀχιλλεΐδος», τῆς «Ἀλφαβήτου τῆς ἀγάπης», καὶ γιὰ τὸν Κρητικὸ σατιρικὸ τοῦ ΙΔ' αἰ. Σαχλίχη. Ὁ Σαχλίχης, ὅπως ἔδειξε ὁ Morgan, γνωρίζει τὸ κείμενο τοῦ Ἑσκοριάλ καὶ συνειδητὰ τὸ παρωδεῖ⁴³.

43. Κρητικὰ Χρονικά 14, 1960, σ. 248.

Τὰ μέρη τοῦ «Ἀκρίτη» δὲν εἶναι μόνο δύο ὅπως ὑπέθεσε ὁ H. G. Beck (*Amir - Lied* καὶ *Digenis - Roman*). Φαίνονται περισσότερα, ὅλα ὅμως συνδέονται μεταξύ τους ὄχι μόνο μὲ μεγάλο ἀριθμὸ κοινῶν λογοτύπων, ἀλλὰ καὶ μὲ ὀρισμένες σύντομες ἀναφορὲς ποὺ λειτουργοῦν ὡς συνδετικοὶ κρίκοι. Ἔτσι πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἀπομακρύνει κανεὶς χρονολογικὰ ἓνα μῆμα τοῦ ἔργου ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα.

Στὴν ἴδια περίπτου ἐποχῇ, στὸν IB' καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΓ' αἰ., ἀνάγονται καὶ οἱ κυριότερες γραπτὲς συντάξεις (βάσει προηγουμένης προφορικῆς παραδόσεως) τῶν μεσαιωνικῶν ἥρωικῶν ποιημάτων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης (*Chansons de Geste*, *Nibelungenlied*, κύκλος τοῦ βασιλιᾶ Ἀρθούρου, *Edda*, *Cid*). Ἐπειτα ἀπὸ τὴν ἐποχῇ ἐκείνη ἐπικρατοῦν στὴ Δύση καὶ στὸ Βυζάντιο διαφορετικὲς λογοτεχνικὲς τάσεις: ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ τὸ ἐρωτικὸ ἵπποτικὸ μυθιστόρημα μὲ τὴν ἐντελῶς διαφορετικὴ πλοκὴ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ «Ἀκρίτη», καὶ μὲ τὴν ὑπερβολὴ τοῦ συναισθηματικοῦ, φανταστικοῦ καὶ μαγικοῦ στοιχείου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑπάρχει τὴν ἴσιν κοινωνικὴ ἀλληγορικὴ σάτιρα καὶ ἡ παραωδία. Ὑπάρχει ἐπίσης στὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ὁ θρῆνος. Ἀπὸ τὰ εἶδη αὐτὰ δὲν συναντοῦμε στὸν «Ἀκρίτη» τοῦ Ἐσκοριάλ κανένα ἔχνος. Διαφέρει ἐπίσης τὸ ὕφος. Ἐπισημαίνω ἰδιαιτέρα τὴν προσοχὴ, στὸ ὅτι λείπει ἀπὸ τὸ κείμενό μας τὸ ἐξεζητημένο σύνθετο μακροσκελὲς ἐπίθετο τῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων (*ποθοακαταδούλωτος*, *ἐρωτοακατάκριτος* κ.ά.).

Ἐπειτα ἀπὸ τὴ σύνταξη καὶ διάδοσι τοῦ δημώδους κειμένου συνετάγη βάσει αὐτοῦ ἀπὸ ἄνθρωπο μὲ χαμηλὸ ἐπίπεδο ἑλληνομαθειᾶς ἢ ψευδοαρχαῖζουσα καὶ σόλοικη σύνταξη τῆς Γκροταφεράτας. Κανεὶς δὲν παρατήρησε ὅτι ἂν πράγματι ἢ πρώτη σύνταξη ἦταν σὲ ἀρχαῖζουσα γλῶσσα, δὲν θὰ εἶχε κανένα λόγο ὑπάρξεως τὸ κείμενο τῆς Γκροταφεράτας ποὺ π ρ ο σ π α θ ε ῖ νὰ ἀρχαῖσει. Νομίζω ἄλλωστε ὅτι κανεὶς δὲν δέχεται πιά τὴν ὑπερβολικὰ ὑψηλὴ χρονολόγησι τοῦ κειμένου αὐτοῦ στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ Ι' αἰ. ὅπου τὸ ἐτοποθετοῦσε ὁ Grégoire⁴⁴. Ἡ διασκευὴ τῆς Γκροταφεράτας παρουσιάζει σαφεῖς ἐκκλησιαστικὲς ἐπιδράσεις, ἀντιεπιτικὲς ἐποικοδομητικὲς παρεμβάσεις, λεπτομερεῖς περιγραφὰς («ἐκφράσεις») καθὼς καὶ δάνεια ἀπὸ τὸ λόγιον ἐρωτικὸ μυθιστόρημα ποὺ ἔχουν ἐπισημανθῆ κυρίως ἀπὸ τὸν Καλονάρο, στὴν ἀνακοίνωσι του στὴν Ἀκαδημία, τὴν ὁποία ἐμνημονεύσαμε. Ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἰδίως οἱ ἐποικοδομητικὲς παραι-

44. Γιὰ τὴ χρονολόγησι αὐτὴ τοῦ Grégoire καὶ γιὰ τὶς ἀντίθετες ἀπόψεις, βλ. Ἀλεξίου, Ἀκριτικά, σ. 53 κ.ε.

νέσεις δὲν μποροῦν νὰ ἀνήκουν στὸ ἀρχέτυπο δεχόταν καὶ ὁ Αἴνος Πολίτης⁴⁵. Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν ὑστερογενὴ χαρακτήρα τῆς Γκροταφεράτας εἶναι ἡ φθορὰ καὶ ἐξαφάνιση σημαντικῶν τοπωνυμίων καὶ ὀνομάτων καθὼς καὶ τῶν λογοτύπων, πού ἀποτελοῦν βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἡρωικὴ ποίηση καὶ οἱ ὁποῖοι στὸ Ἑσκοριάλ ἀνέρχονται σὲ ἑκατοντάδες, ἀχώριστα καὶ ὀργανικὰ δεμένες πρὸς τὴν ἴδια τὴ σύνταξη.

Τὰ δύο κείμενα, τὸ δημῶδες καὶ τὸ ψευδοαρχαῖζον ἔζησαν γιὰ ἓνα διάστημα παράλληλα καὶ ἐχρησίμευσαν, κατὰ τὸν Κυριακίδη, τὸν Trapp καὶ τὸν Jeffreys⁴⁶, γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ ἐνοποιητικοῦ κειμένου τῆς Τραπεζοῦντος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προῆλθε στὸν ΙΖ' αἰ. τὸ κείμενο Ἐνδρου - Ἀθηνῶν.

Ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ δημῶδες κείμενο, μὲ βαθμιαία παλαιογραφικὴ φθορὰ καὶ μὲ γλωσσικὴ ἀνανέωση σὲ κάποια κλίμακα, προῆλθε τὸν ΙΕ' αἰ. τὸ ἀντιγραμμένο στὴν Κρήτη κείμενο τοῦ Ἑσκοριάλ. Οἱ γλωσσικὲς ἀνανεώσεις αὐτὲς δὲν ἦσαν τέτοιες ὥστε νὰ ἐξαφανίσουν τὸν βυζαντινὸ χαρακτήρα τοῦ ἔργου. Ἀνάλογες ἀνανεώσεις παρατηροῦνται καὶ σὲ ἄλλα πρῶιμα δημῶδη ἔργα. Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος στὴν ἔκδοση τῶν «Romans grecs» παρέθεσε σειρὰ δειγμάτων φθορῶν καὶ εἰσαγωγῆς νέων γλωσσικῶν τύπων. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν εἶναι τέτοια ὥστε νὰ ἐπιβάλλουν τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ κειμένου Ἑσκοριάλ ὡς διασκευῆς. Ὁ ὄρος «διασκευὴ» προϋποθέτει ἐνιαία σύλληψη καὶ κατεύθυνση. Ἄλλωστε καὶ μόνη ἡ διάλυση τοῦ μέτρου καὶ τῆς λογικῆς ἀκολουθίας σὲ πολλὰ χωρία (ἔλενα ἀντὶ λέαινα κ.τ.λ.) θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ δείξει ὅτι πρόκειται γιὰ κείμενο φθαρμένο ἀπὸ τὴ μηχανικὴ ἀντιγραφή καὶ ὄχι γιὰ μιὰ νέα διασκευὴ μὲ τὴ συνήθη σημασία τοῦ ὄρου.

45. Ἰστ. τῆς νεοελλ. λογοτεχνίας, Ἀθήνα, 1978, σ. 30, ὅπου παρατηρεῖται ὅτι «ἴσως ὁ ἐπικὸς χαρακτήρας νὰ ἦταν ἐμφανέστερος στὴν πρώτη γραφή». Δέχεται ἐπομένως ὅτι ὁ τόνος αὐτὸς ἔχει χαθῆ στὴν Γκροταφεράτα, πράγμα πού εἶναι ἀπόλυτα σωστό. Στὴ Συνοπτ. Ἰστ. τῆς νέας ἐλλ. λογοτεχνίας, Θεσσαλονίκη, 1977, σ. 12, ἐκφράζεται μὲ πολλὴ ἐπιφύλαξη γιὰ τὴ σχέση τῆς ἀρχικῆς μορφῆς μὲ τὴ «διασκευὴ τῆς Κρυπτοφέρρης».

46. Κυριακίδης, Ἀκριτικὰ μελέται, Miscellanea Mercati, Studi e Testi 123, 1946, σ. 420. Trapp, ἔ.ἀ. σ. 26 κ.έ. M. Jeffreys, Δωδώνη 4, 1975, σ. 201. Οἱ διαφορὲς μεταξὺ τοῦ Ἑσκοριάλ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Γκροταφεράτας καὶ τῆς Συμπιλήσεως ἀφ' ἑτέρου, δὲν ὀφείλονται στὴν προφορικὴ παράδοση, οὔτε στὸ ὅτι τὸ Ἑσκοριάλ παραλείπει. Τὸ ἀντίθετο ἔχει συμβῆ, δηλαδὴ ὁ διασκευαστὴς συντάκτης τῆς Γκροταφεράτας, ὅπως ἀργότερα καὶ ὁ Συμπιλητὴς, προσθέτουν ἐπεισόδια καὶ σκηνές. Πβ. Ἀριάδνη 1, 1983, σ. 54 - 56, καὶ σ. 45 σημ. 4. Χαρακτηριστικὴ π.χ. ἡ προσθήκη τοῦ Ἀγκύλα (Τ. 2071 κ.έ.).

“Όσα αναπτύξαμε ἐδῶ δὲν ἀποβλέπουν μόνο στή διατύπωση μεμονωμένων φιλολογικῶν παρατηρήσεων. Αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ ὑπολογισθεῖ περισσότερο εἶναι ἂν μπορούμε νὰ ξανακερδίσουμε ἓνα ἀξιόλογο κείμενο τῆς μεσαιωνικῆς λογοτεχνίας μας, ἂν μπορούμε νὰ τὸ προσεγγίσουμε καὶ νὰ τὸ διαβάσουμε σωστά, ἂν μπορούμε νὰ τὸ ἐντάξουμε στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ γραμματεία στὴ θέση ποὺ τοῦ ἀνήκει. Ἡ προσεχὴς δημοσίευση ἀπὸ ἐμένα τῆς νέας κριτικῆς ἐκδόσεως θὰ βοηθήσει, ἐλπίζω, στὴν πληρέστερη κατανόηση καὶ ἐκτίμηση τοῦ δημῶδους «Ἀκρίτη» τῶν μέσων χρόνων, ποὺ κατὰ τὴν εὐστοχὴ παρατήρηση τοῦ Κ. Α. Τρυπάνη ἀπετέλεσε, μαζί μὲ τὰ ἄσματα, «the first serious reaction against the ancient and all-powerful tradition of Atticism»⁴⁷.

R É S U M É

L'auteur de cette communication rejette les vues du premier éditeur de «l'Akritis Escorialensis» (E) Hesseling, selon qui les noms propres et les toponymes dans cette version sont corrompus et «estropiés». L'auteur prouve que les mots *Ραχέ*, *Πασιρά* et *Ἐμέκ*, correspondent à des villes importantes de la Syrie : *Raqqaḥ* (siège de Harun ar Rashid), *Bosrâ* (la *Βόστρα* de Théophane) et *Hims* (*Ἐμισσα* ou *Ἐμετζα* chez Malalas).

Une série d'autres toponymes très rares, conservés intacts dans la version E, prouvent l'ancienneté et la valeur de cette version. Tous ces éléments ne pourraient d'aucune façon être conservés par une tradition orale. D'ailleurs le manuscrit de l'Escorial, soumis à un examen systématique par l'auteur, a montré tous les défauts paléographiques d'une copie basée sur un autre manuscrit plus ancien. Le copiste de l'Escorialensis peut être un Crétois du XV s., mais l'archétype est beaucoup plus ancien, probablement du XII s. Cet archétype n'a rien à faire avec la Crète vénitienne dont la poésie est totalement différente.

Une confrontation minutieuse de la version de Grottaferrata avec la version E, a révélé la supériorité et la priorité de celle-ci en plusieurs passages. Dans tous ces cas la «lectio difficilior» appartient à l'Escorialensis. Aussi la terminologie militaire de E est authentiquement byzantine. Il est

47. Greek Poetry, from Homer to Seferis, London and Boston, 1981, σ. 456.

aussi prouvé que le mot *ἀετός*, que Hesseling considérait «absurde» dans un passage de la version E, signifie en effet une espèce d'étoffe et se trouve déjà chez Constantin Porphyrogénète avec ce sens.

L'auteur constate des fautes de langue et de versification dans le texte de Grottaferrata, qui a été longtemps considéré comme «l'épopée en langue savante» de Byzance. Les «formules» (élément important de la poésie héroïque selon Bowra) si fréquentes dans l'Escorialensis, ainsi que beaucoup de toponymes, disparaissent dans la version de Grottaferrata.

Voir aussi le livre «Akritika» du même auteur (Heraklion 1979) et son compte rendu par Erich Trapp, BZ 75, 1982, p. 350 - 353.